

ORGANİZASYONLAR ve KURUMLAR **Kurallar ve Kurumların Rolü, Fonksiyonları ve Önemi**

Coşkun Can Aktan

Dokuz Eylül Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
E-mail: ccan.aktan@deu.edu.tr

Selin Cansu Aktan

Bilkent Üniversitesi, Hukuk Fakültesi (L)
& Hukuk ve İktisat Araştırmaları Merkezi, SOBİAD
E-mail: cansu.aktan@sobiad.org

Özet

Kurallar ve kurumlar neyi ifade eder? Kurallar ve kurumların toplumsal yaşamdaki yeri ve önemi nedir? Kurum ve organizasyon arasında ne tür farklılıklar vardır? Kurallar ve kurumların başlıca fonksiyonları nelerdir? Sosyal kurumlar neye hizmet ederler? Kurumsal iktisat açısından kurum kavramı neyi ifade eder ve hangi amaçlara yöneliktir? İktisadi kurumların başlıca yararları nelerdir? Kurumlar iktisadi performansı belirleyen önemli bir faktör müdür? Kurumlar ekonomik büyüme ve kalkınma açısından neden önemlidir? Bu çalışma içerisinde bu ve buna benzer soruların cevapları incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Organizasyon, Kurallar, Kurumlar, Formel Kurallar, İformel Kurallar

Alan Tanımı: Kurumsal İktisat

Abstract

ORGANIZATIONS AND INSTITUTIONS

The Roles, Functions And Importance of Rules and Institutions

What are the meanings of rules and insitutions? What are the importance of rules and institutions on social life? What is the difference between an institution and an organization? What are the roles and functions of rules and institutions? What are the benefits of social insitutions? Do institutions determine performance of an economy? Why do institutions matter for economic growth and development? This paper aims to find answers to those and other related questions.

Keywords: Organizations, Rules, Institutions, Formel Institutions, Informel Institutions, Institutional Economics

JEL Classification Codes: B25, B52

I.GİRİŞ

“Kurumlar bir toplumda oyunun kurallarıdır; daha resmi bir dille, insanların karşılıklı etkileşimlerini şekillendiren, insanlarca tasarlanmış sınırlayıcı kurallardır. Sonuç olarak politik, toplumsal, ekonomik bağlamda mübadele ve etkileşimi teşvik eden unsurları yapılandırır.”¹

Douglass C. North

Kurum esasen sosyoloji disiplinin temel kavramlarından birisidir. Sosyologlar kurum kavramını toplumsal yaşamda zaman içerisinde yerleşmiş olan müesseseleri ifade etmek anlamında kullanırlar. Onlara göre “aile”, “eğitim”, “din”, “ahlak”, “ekonomi”, “siyaset” toplumsal yaşamda yer alan temel sosyal kurumlardır.

İktisat bilimi açısından ise kurum denildiğinde bundan genel olarak iktisadi yaşamı düzenleyen temel ekonomik özgürlükler (mülkiyet hakkı, miras hakkı, teşebbüs kurma özgürlüğü, rekabet vs.) ve bunun dışında zaman içerisinde kendiliğinden oluşmuş informal kurallar (mübadele, ticaret, iş ahlakı, güven, söz ve taahhütler vs.) anlaşılır.

¹ North, 2019c:44.

Kurum ne demektir? Kurumların toplumsal yaşamda önemi nedir? Kurumlar hangi amaca yöneliktir? Kurumların başlıca fonksiyonları nelerdir? Kurumlar iradi bir aklın ürünü olarak mı yoksa bundan bağımsız olarak kendiliğinden mi oluşurlar? Kurumlar sosyolojisi açısından sosyal kurumların başlıca fonksiyonları nelerdir? Sosyal kurumlar neye hizmet ederler? Kurumsal iktisat açısından “kurum” kavramı neyi ifade eder ve hangi amaçlara yöneliktir? İktisadi kurumların başlıca yararları nelerdir? Kurumlar iktisadi performansı belirleyen ve etkileyen önemli bir faktör müdür? Bu kısa çalışmada bu ve buna benzer temel soruların cevaplarını vermeye çalışacağız.

II. KURUM (MÜESSESE) ve ORGANİZASYON (KURUMSAL ÖRGÜT)

“Kurumlar, politik, ekonomik ve sosyal etkileşimi şekillendiren insanlar tarafından getirilen kısıtlamalardır. Bunlar; hem informal kısıtlamalardan (yaptırımlar, tabular, gelenek görenek, davranış kuralları), hem de formel kurallardan (anayasalar, kanunlar ve tüzükler, mülkiyet haklarından) oluşmaktadır.”²
Douglass C. North

Kurumlar (müesseseler) ile organizasyonlar (örgütler) aynı şeyler demek değildir.³ Organizasyonlar belirli bir amaç için oluşturulmuş olan örgütlerdir. Kamusal kuruluşlar, özel işletmeler, firmalar, şirketler, kar amacı gütmeyen kuruluşlar ve saire “organizasyon” ların farklı türleridir. Organizasyonlar mal ve hizmet sunmak ve belirli bir amacı gerçekleştirmek için oluşturulmuş kuruluşlardır. Organizasyonlar doğrudan insanlar tarafından oluşturulmuştur ve fiziki bir varlığa sahiptirler.

Kurumlar organizasyonlardan tamamen farklı olarak toplumsal yaşamda bizzat insan tarafından oluşturulmuş ya da zaman içerisinde bilinçli insan iradesi ve eylemi olmaksızın kendiliğinden oluşmuş olan kurallar bütünüdür.⁴ Kurumlar, formel kuralların ve informal kuralların toplumsal yaşamda yerleşmiş halidir. Örneğin, hukuk toplumsal yaşamda düzeni tesis etmek amacıyla devlet tarafından

² North, 2019a:6.

³ Bu konuda fevkalade kapsamlı bir analiz için bkz. Khalil, 1995. Bu konuda ayrıca bkz. Rowlinson, 1997; Rutherford 1994.

⁴ Kurum kavramının tanımı, özellikleri ve fonksiyonları konusunda bkz. Hamilton, 1932; Hodgson, 2002; Ostrom, 1986; Crawford & Ostrom, 1995; Searle, 2005.

oluşturulmuş resmi kuralları ifade eder. Hukuk bir formel kurallar bütünüdür. Oysa, kültür doğrudan bir organizasyon tarafından oluşturulmuş değildir; kendiliğinden oluşmuş informel kurallar toplamıdır. Kültür denildiğinde bundan ahlak, dinler ve inançlar, değerler, alışkanlıklar, gelenek ve görenekler, örf ve adetler vs. toplamını anlamak gerekir.

Kurumlar ve organizasyonlar arasındaki ilişkiyi geliştirdiğimiz bir tablo üzerinde incelemek ve karşılaştırma yapmak mümkündür. (Tablo-1)

Tablo-1: Kurum ve Organizasyon

Kurum	Organizasyon
Tanım: Kurumlar toplumsal yaşamda bizzat insanlar tarafından oluşturulmuş ya da zaman içerisinde bilinçli insan iradesi ve eylemi olmaksızın kendiliğinden oluşmuş olan kurallar bütünüdür.	Tanım: Belirli bir amacın gerçekleştirilmesine yönelik oluşturulmuş örgütlerdir. Doğrudan kar amaçlı organizasyonlar (firmalar, işletmeler, şirketler); kar amacı gütmeyen kamusal organizasyonlar ve kar amacı gütmeyen özel organizasyonlar (dernekler, vakıflar, birlikler vs.) olmak üzere üçe ayrılabilir.
Kurumlar hem soyut hem de somut varlıkları ifade eder. İformel kurallar genel olarak soyut; formel kurallar ise somuttur.	Organizasyonlar somut bir fiziki örgütü ifade eder. Organizasyon denildiğinde bundan en başta bir bina ve ona dahil olan demirbaşlar vs. anlaşılır.
Formel + informel kurallar bütünüdür. Kurumların bir kısmı evrimsel/ kendiliğinden oluşan informel kurallardan oluşur. Kültür ve alt unsurları (değerler, etik, erdem, dinler ve inançlar vs.) örnek olarak verilebilir.	Organizasyonlarda amaca yönelik kurallar, kararlar, regülasyonlar vs. oluşturulur. Formel kurallar (kurumlar) organizasyonlar tarafından tespit edilir ve uygulanır.

Kurumlar ve organizasyonlar arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamamız için geliştirdiğimiz bir başka şekil'e müracaat edilebilir. (Şekil-1) Şekilden açıkça anlaşıldığı üzere kurumlar; formel kurumlar ve informel kurumlardan oluşur. Hukuk formel bir kurumdur; kültür ise informel bir kurumdur. Formel/informel ayırımı organizasyonlar açısından da yapılabilir. Devlet tarafından belirli bir amaca

yönelik olarak oluşturulmuş olan kamusal organizasyonlar formel örgütlerdir. Buna karşın dini cemaatler, sosyal kulüpler ve saire herhangi bir resmi hüviyeti olmayan hükümet-dışı informel örgütlerdir.

Şekil-1: Kurumlar ve Organizasyonlar

	Kurumlar	Organizasyonlar
Formel Kurumlar	HUKUK «Anayasa» -Mülkiyet Kurumu Mülkiyet Hukuku -Rekabet Kurumu Rekabet Hukuku vs.	KAMUSAL ÖRGÜTLER «Bakanlıklar» «Merkezi Yönetim Kuruluşları» «Mahalli Yönetim Kuruluşları» vs.
İnformel Kurumlar	KÜLTÜR «Sosyal Normlar» «Etik Değerler» «İnançlar» «Gelenekler, Örf ve Adetler» vs.	HÜKÜMET-DIŞI ÖRGÜTLER «Dini Cemaatler» «Sosyal Kulüpler» «Klan/ Kabile / Aşiret Grupları» «Dini Cemaatler»

Kurumların iktisadi performans üzerindeki etkilerini inceleyen Nobel ekonomi ödülü sahibi North kurumlar ile organizasyonlar arasındaki farkı şu şekilde açıklamaktadır:

“Örgütler; siyasi kuruluşları (siyasi partiler, senato, şehir konseyi, düzenleyici kurum vb.), iktisadi kuruluşları (firmalar, ticaret odaları, aile çiftlikleri, kooperatifler vb.), sosyal kuruluşları (kiliseler, kulüpler, dernekler vb.) ve eğitim kuruluşlarını (okullar, üniversiteler, meslek eğitim kampları vb.) kapsar. Örgütler; ortak bir hedefe ulaşmak amacıyla bir araya gelmiş bireylerden oluşan gruplardır... Örgütlerin nasıl ortaya çıktığı ve temelde nasıl gelişecekleri, kurumsal çerçevenin yapısından etkilenir. Buna karşılık örgütler de, kurumsal çerçevenin gelişimini etkilerler. Buna karşın kurumlar oyunun temel kurallarıdır ve örgütler arasındaki etkileşime imkan sağlarlar. Örgütler; var olan sınırlar çerçevesinde bir amaca hizmet etmek amacıyla oluşturulurlar ve hedeflerini

gerçekleştirme amaçları açısından kurumsal değişimin önemli bir uygulayıcısıdır.” (North, 2019b:36-37)

III. TİPOLOJİ : KURUMLARIN BAŞLICA TÜRLERİ

“Kurumlar; insanları, insan etkileşimlerini şekillendirme açısından her türü sınırlamayı içerir. Kurumlar; resmi midir? Gayri resmi mi? İkisi de olabilir ve ben ikisiyle de ilgilenmekteyim. Resmi olanlar örneğin; insanların ortaya koydukları ve gayri resmi olanlar örneğin, davranış şekilleri, gelenekler gibi. Kurumlar ABD Anayasası gibi oluşturulabilirler, ya da temel hukuk gibi zaman içinde gelişim gösterebilirler.”⁵

Douglass C. North

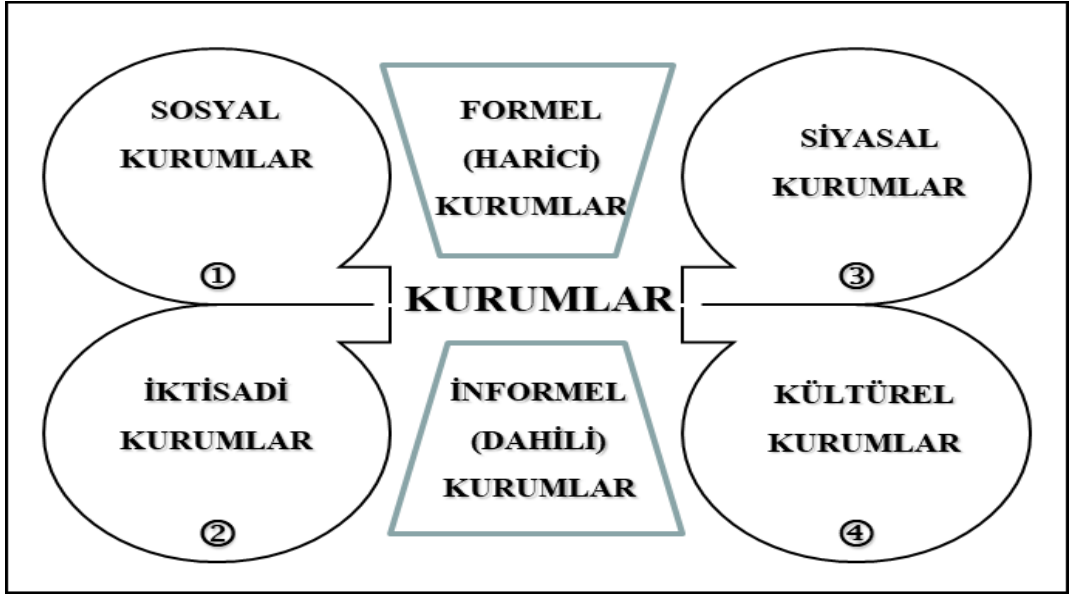
Kurumsal sosyoloji adı verilen disiplin çerçevesinde kurumları fonksiyonları yönünden dört ana grupta toplamak mümkündür. Bunlar sosyal kurumlar (aile, eğitim vs.), iktisadi kurumlar (mülkiyet, rekabet vs.) ; siyasal kurumlar (demokrasi, laiklik vs.) ve kültürel kurumlardan (ahlak, sosyal normlar, alışkanlıklar vs.) oluşur.⁶ (Şekil-2).

Yine kurumsal sosyoloji ya da kurumlar sosyolojisi açısından kurumları “temel kurumlar” ve “yardımcı kurumlar” olarak iki ayrı gruba ayırmak mümkündür. Temel kurumlar en ilkelinden gelişmişine kadar tüm toplumlarda mevcut olan kurumlardır. Temel kurumlara; aile, eğitim, din, ekonomi, siyaset kurumları örnek verilebilir. Temel kurumların dışında kalan sosyal kurumlara ise yardımcı kurumlar denilmektedir. Yardımcı kurumlar temel kurumların dışındaki tüm kurumlardır ve esasen temel kurumların alt kurumu niteliğindedirler. Örneğin, siyaset bir temel kurum iken, hukuk bir yardımcı kurumdur (Aydın, 2017: 26-27).

⁵ North, 2019b:35.

⁶ Sosyal kurum kavramı konusunda bkz. Wells, 1970. Sosyoloji disiplini açısından kurallar ve kurumlar konusunda bkz. Aktan & Vural, 2006b ; Aktan & Yay, 2019; Aydın, 2017.

Şekil-2: Kurumlar: Genel Bir Tipoloji

Hem kurumsal sosyoloji hem de kurumsal iktisat⁷ disiplinleri açısından yapılan “*formel kurumlar*” ve “*informel kurumlar*” ayrımı da önem taşır. Formel kurumlar devlet tarafından oluşturulmuş kurallardır. Bunlara “*resmi kurumlar*” adı da verilir. Bu kurumların temel özelliği uyulmasının ve/veya uyulmamasının bir yaptırımının olmasıdır. İnfomel kurumlar ise devlet dışında herhangi bir otorite ya da zorlayıcı güç tarafından değil, kendiliğinden oluşmuş kurallardır. “*Gayri resmi kurumlar*” olarak da adlandırılan bu ikinci kategoriye dil, din, ahlak, değerler, inançlar vs. dahil edilebilir. İnfomel kurumlar en geniş anlamda kültür kavramı ile aynı anlama gelir.⁸

“*Kurum*” kavramı ile “*kural*” kavramı kimi zaman birbirlerinin yerine geçecek şekilde eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Kurumlar, sosyal iletişime ve etkileşime imkan sağlayan kendiliğinden oluşmuş ve/veya düzenlenmiş kurallar setidir

⁷ İktisadi kurumları inceleyen kurumsal iktisat disiplini konusunda bkz. Coase, 1992, 1998; Williamson, 1985; Schotter, 1981; Eggertson, 1990; Furubotn & Richter, 1997; Hodgson, 1988; Wofgang & Streit, 1998.

⁸ Kuralların kendiliğinden oluşması konusunda Hayek ‘in “kültürel evrim” konusundaki açıklamaları için bkz. Hayek, 1967, 1973.

(Hodgson, 2015:501). Yukarıda ifade ettiğimiz üzere kurumlar genel olarak formel ve informal kurallar olmak üzere ikiye ayrılır. Formel kurallar genel olarak devlet tarafından oluşturulmuş “*yazılı kurallar*” bütünüdür. Örneğin bugün tüm medeni devletlerin yazılı bir anayasası mevcuttur. Anayasa yazılı üst hukuk kurallarıdır. Normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alan anayasa; yasama, yürütme ve yargı organlarını bağlayıcıyı kuralları muhteva eder. Burada ifade edilen organlar “kurum” değil, bir önceki başlıkta açıkladığımız üzere “*kurumsal organizasyon*” (örgüt) anlamını taşır. Örneğin, yasama organı (parlamento) ya da yargı organları (Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, diğer alt derece mahkemeler vs.) bir kurum değildir; buna karşılık anayasa içerisinde yer alan kuvvetler ayrılığı, laiklik, yargı bağımsızlığına dair normlar (yazılı kurallar) bir kurumdur.

İnformel kurallar ise genel olarak devlet tarafından oluşturulmuş “*yazılı kurallar*” bütününe ifade eden formel kurallardan tamamen farklıdır. İnformel kurallar adından da anlaşılacağı üzere gayri-resmi, yazılı olmayan ve kendiliğinden oluşmuş ve zaman içerisinde toplumda kabul edilmiş, onaylanmış ve yerleşmiş kuralları ifade eder. Örneğin, gelenekler, örf ve adet kuralları, görgü kuralları, ahlak kuralları vs. doğrudan bir organizasyon (örgüt) tarafından oluşturulmuş değildir.

Kuralların oluşumu açısından içsel kurallar (informel kurallar) ve dışsal kurallar (formel kurallar) şeklinde bir ayırım yapmak da mümkündür (Aktan & Vural, 2006a).

İçsel kurallar, insanların kendi yaşamlarına yönelik ya da toplu yaşam için bazı kuralları benimsemeleri anlamına gelmektedir. İçsel kuralların özelliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

- Kişisel öğrenme yolu ile birey, davranış ve eylemlerini kendi benimser ve böylece kişisel kurallar kendiliğinden oluşmuş olur. Bunlara “ilke” de diyebiliriz. Sigara içmeme veya evin içinde değil de balkonda veya dışarıda sigara içme bu konuda örnek gösterilebilir.
- İçsel kurallar kolektif öğrenme yolu ile de ortaya çıkar. Bir arada yaşayan bireyler birbirlerinin davranışlarını görüp benimseyebilirler.
- İçsel kurallar evrimsel olarak ortaya çıkar. Ahlak kuralları, gelenek ve görenekler bu çerçevede örnek olarak verilebilir.

- İçsel kurallara uymada genel olarak zorlama yoktur. Örneğin, ahlak kurallarına uymayan bir birey ayıplanır. Bireyler bu kurallara istedikleri için gönüllü olarak uyarlar.
- İçsel kurallara uymamanın yasal cezası ya da yaptırımı yoktur. Bu tür kurallara uymama halinde ayıplama, sosyal dışlama sözkonusu olur. Örneğin, toplu taşıma araçlarında çok yaşlı veya özürlü bir kimseye yer verilmemesinin bir yaptırımı yoktur.

Bir grup içinde uyulması gerekli kurallar da “içsel kurallar”dır. Bunlar dışarıdan bir otorite tarafından empoze edilmiş ve konulmuş kurallar değildir. Örneğin, bir kulübe mensup üyelerin kendi istekleri ile bir takım kurallar kümesi oluşturmaları mümkündür ve bu kurallara uyulması zorunlu olabilir. Ancak buradaki içsellik daha çok bir grup içinde geçerli olma anlamında kullanılmaktadır. Bu manadaki bir içsel kurala uymak gönüllü değil, zorunlu olabilmektedir. Örneğin, bir kulübün koyduğu kurala uymayan bir üye, kulüp ya da dernek üyeliğinden ihraç edilebilir. Genellikle mesleki birliklerin, kulüplerin (dağcılık kulübü, tenis kulübü, briç kulübü vs.) koymuş olduğu kuralları vardır ve bunlara uymak grup üyeleri için zorunludur.

Dışsal kurallar ise bir otorite tarafından konulan kurallardır. Bu kuralların özelliklerini ise aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Dışsal kurallar, bireyin dışındaki bir otorite tarafından (devlet yönetimi sözkonusu olduğunda genellikle yasama ve yürütme organı) düzenlenmiş kurallardır.
- Dışsal kurallar kendiliğinden oluşmazlar, bir otorite tarafından konulurlar. Bu otorite genellikle devlet, yani yasama gücüdür. Demokratik olmayan rejimlerde yönetme yetkisini elinde bulunduran yönetici, (kral, sultan vs) kuralları koyar ve bireyler bu kurallara uymak zorunda kalır.
- Dışsal kurallar bir otorite tarafından konulduğu için formel kurallardan oluşur. Modern demokrasilerde anayasa, yasa ve diğer hukuksal normlar formel kurallar bütünü oluştururlar. Yasama, yürütme ve yargı organlarının işleyişine ilişkin kuralların tamamı formel kurallardır.

- İnfornel kuralların aksine formel kurallara uymamanın yaptırımını ve cezası vardır. Bu, para cezası şeklinde olabileceği gibi hapis cezası veya ölüm cezası şeklinde de olabilir.
- Dışsal kuralların uygulanması idari harcamaları gerektirir. Yani bu kuralların “*idari maliyetleri*” bulunmaktadır. İçsel kurallara uymak ise genellikle gönüllü olduğundan idari maliyetler yoktur ve/veya çok düşük miktardadır.
- Dışsal kurallar (formel kurallar) enformasyon kıtlığı ve işlem maliyetleri (idari maliyetler) dolayısıyla etkin değildir. Bilgi eksikliği dolayısıyla insanlar tarafından oluşturulan formel kurallar mükemmel şekilde dizayn edilemezler.

IV. KURUM : ÖZELLİKLERİ ve FONKSİYONLARI

“Kurumlar, tarih boyunca düzen sağlama ve mübadeledeki belirsizliği azaltmak için insanlar tarafından tasarlanmıştır. İktisadın standart kısıtlamalarıyla birlikte kurumlar; bireylerin tercih kümelerini tanımlamakta, işlem ve üretim maliyetlerini ve dolayısıyla ekonomik faaliyette bulunmanın karlılığı ve fizibilitesini belirlemektedir. Kurumlar geçmişi, günümüz ve geleceğe bağlayarak, aşamalı olarak gelişmektedir. Sonuç olarak tarih, büyük ölçüde ekonomilerin tarihsel performansının sıralı bir biçimi olan kurumsal evrimin bir hikayesidir.

*Kurumlar, ekonomik büyüme, durgunluk ya da gerileme yönünde ekonomik değişimin yönünü şekillendirerek, bir ekonominin teşvik yapısını sağlamaktadır”.*⁹

Douglass C. North

Kurallar ve kurumlar sosyal hayatı düzenleme yanı sıra onu istikrarlı ve öngörülebilir hale getirirler (Bierstedt, 1974: 219). Kurallar ve kurumların temel özelliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür (Demir, 2013: 35-39):

İlk olarak kurallar ve kurumlar belirsizlikleri azaltırlar. İnsanları bir arada tutan ve onları biyolojik canlılar toplamından çıkarıp, belli bir düzen içinde yaşamaya sevk eden ve toplum haline getiren en önemli unsur kurallardır. Kurallar sayesinde bireyler neleri yapacaklarını ve neleri de yapmayacaklarını önceden bilmektedirler.

⁹ North, 2019a:6.

Ayrıca kurallara uymak, birlikte iş görmenin ve düzenli davranışlar ortaya koyabilmenin de ilk ve temel şartıdır. Toplumsal bir olay karşısında nasıl davranması gerektiğini önceden bilen birey, herhangi bir kargaşaya sebebiyet vermeden özgür ve istikrar içerisinde eylem ve davranışlarda bulunabilir. Kurallar bu noktada insanların karar vermelerinde ve ilişki kurmalarında yol gösterici olmaktadır. Kuralların olmaması halinde bireyler bizzat kendilerinin nasıl düşünüp ne şekilde davranacaklarına karar vermelerinde büyük zorluklar yaşayabilirler. Öte yandan, belirsizlik sadece bireysel anlamda kişilerin bizzat kendilerinin nasıl düşünüp, ne şekilde karar vermelerinde değil, başkalarının da onların ne yapacağını tahmin etmelerinde büyük zorluklar ortaya çıkarabilir.

İkinci olarak kurallar ve kurumlar kısıtlamalar getirirler. Kurallar bireylerin istedikleri zaman istedikleri gibi davranmalarına sınırlama getirirler, engel olurlar. Bir toplumda kuralların hakimiyeti sağlandıkça, bireyin alternatif tercih imkanlarının kapsamı daralmakta ve özgürlükleri sınırlanmaktadır. Toplumsal düzenin tesisi için sınırsız değil, sınırlı özgürlük, daha doğrusu kurallarla sınırlanmış özgürlükler gereklidir.

Üçüncü olarak kurallar ve kurumlar özgürlükler sağlarlar. Kurallar her zaman tüm bireylerin özgürlüğünü sınırlayıcı nitelikte olmamaktadır. Bir kurala herkesin uyacağını bilmesi ve aksine davrananların ilgili aktörler veya kurumlar tarafından cezalandırılması, bireyin özgürlüğünün en temel şartlarından biridir. Öte yandan kural, bireye diğer insanlarla olan ilişkilerinde sınırlamalar getirerek onun davranışlarını belirli sınırlar içine almakla, aynı zamanda o bireye hangi durumlarda başkalarının kendisine müdahale edip, edemeyeceğini de göstermektedir. Bu nedenle de kurallar özgürlüğün alanını tanımlar ve onu potansiyel olmaktan çıkarıp mümkün hale getirir. Kuralların bu şekilde kişisel özgürlüğün çerçevesini çizmesi başkalarının bu özgürlük alanına müdahale etmesine de engel olmaktadır.

Kurumların temel özelliklerini bir de Douglas C. North'un görüşleri çerçevesinde özetlemenin yararlı olacağını düşünüyoruz. North muhtelif eserlerinde kurumlar konusunu ele almış, kurumların özelliklerini, fonksiyonlarını ve sağlayacağı yararları tarihsel perspektifle açıklamaya çalışmıştır. North perspektifinden kurumların başlıca özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:¹⁰

¹⁰ North'un kurallar ve kurumlar üzerine görüşleri için Türkçe literatürde şu kaynaklara müracaat edilebilir: North, 2002; North, 2019a; North, 2019b; North, 2019c; Aktan ve Yay, 2018. Daha kapsamlı bilgiler için bkz. North, 1973, 1990, 1991, 1994.

North'a göre kurumların en önemli özelliği belirsizliği azaltmalarındır. Zira kural ve kurumların temel amacı, oyunun nasıl oynanacağını tanımlamak ve belirlemektir. Kural ve kurumlar belirsizliği azaltarak ekonomik aktörleri karar verme aşamasında daha rasyonel kararlar almaları yönünde etkilemektedirler. İkinci olarak kurumsal kısıtlamalar bireylerin yapmalarının yasak olduğu faaliyetleri tanımlar. Bunun doğal sonucu olarak kurumlar sayesinde bireyler ne tür davranışları hangi sınırlar çerçevesinde gerçekleştireceklerini bilmektedirler. Yani kurumlar ekonomik aktörler arasındaki etkileşimin sınırlarını oluşturmaktadırlar. North, bu çerçevede kurumları rekabete dayalı bir takım oyununun kurallarına benzetmektedir (North, 2002:10-11).

North'a göre gerek formel gerekse informel olsun kural ve kurumların bir diğer temel fonksiyonu istikrarı ve sürekliliği sağlamalarıdır. Özellikle kolay değiştirilmesi mümkün olmayan kurallar ekonomide istikrar açısından son derece önemlidir. Kural ve kurumların sağladığı istikrar ve süreklilik ekonomik performansın artmasında da önemli bir role sahiptir.

Kurumsal sınırlamalar; bireylerin neleri yapmalarının yasak olduğunu ve hangi koşullarda bazı bireylerin belirli bazı faaliyetleri yapabileceklerini içerir. Bu yüzden de; kurumlar insan etkileşimlerinin meydana geldiği çerçevelerdir. Kurumlar, rekabete dayalı bir takım sporunun oyun kurallarıyla bire bir aynı niteliği taşımaktadırlar. Yani resmi ve yazılı kuralları içerdikleri gibi, bazı temel kuralları oluşturan, rakip takım oyuncusunu kasten sakatlamamak gibi, yazılmamış belirlenmiş kuralları da içerirler. Bu benzetmeden de anlayacağımız üzere, kurallar ve resmi olmayan kodlar bazen uygulanmaz ve karşılığında ceza verilir. Bu yüzden; kurumların işlevi açısından çok önemli bir özellik; ihlallerin belirlenmesi ve cezaların kesinliğidir. Sporla olan bu benzetmeye devam edersek; resmi ve gayri resmi kurallarla, bu kuralların uygulanmasındaki zorlayıcılığın etkileri, oyunun tüm karakterini şekillendirir. Bazı takımlar sürekli olarak kuralları ihlal ettiklerinden ve bu sayede rakip takımın üzerinde büyük baskı kurduklarından dolayı başarılıdırlar. Bu taktiklerin cezalandırılması ise; ihlalin gözlemlenmesi ve cezanın sertliği derecesine bağlıdır. Bazen, kuralları ihlal ederek başarılı olabilecekleri halde sporcular yazılmamış davranış kuralları örneğin sportmenlik tarafından sınırlandırılırlar. (North, 2019b:34)

V. SONUÇ

“İnsan duyguları suya benzer; ilkeler ve kurallar ise bir baraj gibidir. Baraj güçlü değilse, su barajı patlatır. İnsan duyguları yönetilemiyorsa, yabanıl olur ve

düşünlük gösterir. Dolayısıyla, bu duygulardan kurtulmak, kötülükleri önlemek ve yanlış durdurmak için, yol gösterici kuralları bir an bile unutmamalıyız... İlkelerin saptanması, güneş ve ay kadar nettir- onları kavrayanlar kaybolmazlar; yol kadar geniştir – üzerinde yolculuk yapanların aklı karışmaz... Bugün zen toplulukları arasında kuralları önemsemeyenler vardır –hepsi de Yol’dan yüz geri etmişler ve ilkeyi yitirmişlerdir. Bunun sonucunda ise, duygulara kapılma ve yanlış izleme ortaya çıkar. Akılların gevşek ve düşkün olmasını önleyerek, en başından itibaren şiddetli istekleri durdurarak, yanlış ve önyargı yolunu tıkayarak son çağı çürümekten kurtaran antik düşünürleri asla düşünmezler –işte kurumların nedeni.”
Zen Dersleri

Toplumsal yaşamın temel amaçları nelerdir? Bir arada yaşayan insanların sahip olmak ve/veya ulaşmak istedikleri temel gayeler nelerdir? Bireysel menfaatleri bir tarafa bırakacak olursak toplum halinde yaşayan bireylerin tamamına yarar sağlayacak toplumsal amaçlar bellidir. Bunlar “özgürlük”, “adalet”, “eşitlik”, “barış”, “huzur”, “güvenlik”, “refah” gibi temel evrensel amaçlardan başka bir şey değildir.

İşte kurumlar bu belirttiğimiz amaçların gerçekleşmesine hizmet edecek olan sosyal normlardır. Örneğin, mülkiyet ve miras hakkını formel hukuk kuralları ile güvence altına almamış olan bir milletin zenginliğe (iktisadi refaha) kavuşması mümkün olabilir mi? Mülkiyet hakkı (sahiplik hakkı) güvence altında alınmış olsa bile “rekabet kurumu”nu tesis etmemiş olan bir iktisadi düzende etkinlik var olabilir mi? Etkinlik olmadan iktisadi refahta bir artış sağlanabilir mi? Tercih özgürlüğü ya da teşebbüs özgürlüğü (teşebbüs hürriyeti) var olmadan mübadele ve ticaret gelişebilir mi? Dolayısıyla milli gelirden bir artış kaydedilebilir mi? Özetle, iktisadi kurumlar (mülkiyet, miras, rekabet vs.) toplumsal amaç olarak refah ve zenginliğin ana kaynağıdır.

“Özgürlük”, “adalet” ve eşitlik”... Bunlar insanoğlunun uğruna mücadeleler verdiği değerlerdir. Düşünce, ifade ya da konuşma hürriyeti elinden alınmış bir insanın yaşamasının bir anlamı ve değeri olabilir mi? Hukuk olmadan özgürlük, adalet ve eşitlik tesis edilebilir mi? Formel kurallar (anayasa ve yasalar) bireylerin temel hak ve özgürlüklerini koruyacak ve güvence altına alacak bağlayıcı normlar oluştururlar. Eğer hukuk olmazsa tiranlık, despotluk ya da zorbalık kaçınılmaz olur. Bu nedenle bir kurum olarak “hukuk” fevkalade önemli ve değerlidir.

Siyasal organizasyonların (siyasal yönetimlerin) güç ve yetkilerini istismar etmelerini engelleyecek olan da yine kurallar ve kurumlardır. Kuvvetler ayrılığı, yargı bağımsızlığı, iktidarın makam-mevkide kalma süresinin sınırlandırılması gibi kurumlar hukuk devleti olmanın “*sine quo non*” şartlarıdır. Aynı şekilde laiklik kuralı ya da ilkesi anayasal bir kurum olarak mevcut olmadığı ve güvence altına alınmadığı bir toplumda teokratik bir yönetim insanların en temel din ve inanç özgürlüğünü kolaylıkla istismar edebilir.

Hukuk her şeye çare değildir; ilaç değildir. Hukuktan daha da önemli olan bir başka kurum “ahlak”tır. Hukuk, hırsızları cezalandırmaktan yani caydırmaktan başka bir işe yaramaz; oysa ahlak ve erdem insanların yüreklerine kazınmış olan değerlerdir. Ahlak ve erdemle beslenmiş ve bunları içine sindirmiş olan bir insanın vicdanı oluşur; vicdanı var olan bir insan ise haksızlık, adaletsizlik ve hırsızlık yapmaktan kaçınır. Ahlak şu açıdan da hukuktan daha değerlidir; hukuk kurallarının bir işlem maliyeti vardır, oysa ahlak kuralları bedavadır.

Dinler ve inançlar da ahlak gibi “*yanlış davranışları*” kınayan ve yeri geldiğinde müeyyidesi olan (örneğin, ayıplama, dışlama vs.) informel kurallarıdır; bu bakımdan önemli ve değerlidir. Ancak dinler ve inançlar tek başına insanı doğru ve ahlaklı yapmaya yetmez. İnsanın doğasında var olan “kötülükleri” dinler ve inançlar yoluyla ortadan kaldırmak mümkün olmayabilir. İnsan nihayetinde melek değildir; melek olmayan insanların da daima kötülük yapabileceklerini varsaymak ve bunun için önlemler almak da şarttır, gereklidir. Dönüp dolaşıp yine formel kurallar olarak “hukuk” a başvurmak zorunda kalıyoruz. Özetle, oyuncuların (insanlar) daha da önemli olan oyunun kuralları (sistem)dir. Oyuncuların davranış, tutum, işlem ve eylemleri neticesinde hem kendilerine hem de dışarıya verecekleri zararları ortadan kaldırma yönünde “ahlak kurumu”, “din kurumu” ve “eğitim kurumu” elbette yararlar sağlar. Ancak oyuncuların davranışlarını asıl belirleyen oyunun formel kurallarıdır. Bunun için de resmi kurallar (hukuk) toplumsal amaçların tamamının gerçekleşmesine hizmet edecek önemli bir kurumdur.

Sonsöz olarak şunları söyleyebiliriz. Oyuncuların ziyade öncelikle oyunun kuralları tesis edilmelidir. Oyuncular iyi de olsa kuralları açık, belirli, kesin, adil, öngörülebilir, istikrarlı, düzenli ve sürekli olmayan oyunlar arzu edilen ideal sonuçlar ortaya çıkarmaz. “*Formel kurallar mı yoksa informel kurallar mı daha değerlidir?*” tartışmasından önce bizim kuralların ve kurumların önemini anlamaya ihtiyacımız vardır.

Kaynaklar

Aktan, C. C. & T. Vural, 2006a. “Kural ve Kurumların Oluşumu”, içinde: Coşkun Can Aktan, Kurallar, Kurumlar ve Düzen (Kurallar ve Kurumların Sosyolojik Temelleri), Ankara: SPK Yayını.

Aktan, C. C. & T. Vural, 2006b, Kurallar ve Kurumların Sosyolojik Temelleri Üzerine Bir İnceleme: Terminoloji ve Tipoloji, içinde: C. C. Aktan (ed.), Kurallar, Kurumlar ve Düzen: Kurallar ve Kurumların Sosyolojik Temelleri, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, Kurumsal Araştırmalar Serisi No: 1: 1-15.

Aktan, C. C. & S. Yay, 2018, Nobel Ekonomi Ödülü Sahibi Douglass C. North'un İktisat Bilimine Katkıları: Yeni İktisat Tarihi ve Kurumsal İktisat, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 10 (2): 62-82.

Aktan, C. C. & S. Yay, 2019. “Kurumsal Sosyoloji: Kurallar ve Kurumların Sosyolojik Analizi”, içinde: C.C. Aktan Ve S. Yay, Kurallar Ve Kurumlar, Seçkin Yayınları.

Aydın, M., 2017, Kurumlar Sosyolojisi, İstanbul: Açılım Kitap.

Bierstedt, R., 1974. The Social Order, USA: Mc-Graw Hill.

Coase, R. H. 1992. "The Economic Structure of Production." American Economic Review, 82:September, pp. 713-19.

Coase, R. 1998. “The New Institutional Economics” The American Economic Review, Vol. 88, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundred and Tenth Annual Meeting of the American Economic Association (May, 1998), pp.72-74.

Crawford, S. E. S., and E. Ostrom. 1995. “A Grammar of Institutions.” American Political Science Review 89, no. 3 (September): 582–600.

Demir Ö. 1996. Kurumcu İktisat, Ankara: Vadi Yayınları.

Eggertsson, T. 1990. Economic Behavior and Institutions, Cambridge, Cambridge University Press.

Furubotn, E. and Richter, R, 1997. *Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics*, Ann Arbor, University of Michigan Press.

Hamilton, W. H. 1932. "Institution." In *Encyclopaedia of the Social Sciences*, Vol. 8, edited by Edwin R. A. Seligman and Alvin Johnson. New York: Macmillan. 84–89.

Hayek, F. A. 1967. "Notes on the Evolution of Systems of Rules of Conduct." In Friedrich A. Hayek, *Studies in Philosophy, Politics and Economics*. London: Routledge and Kegan Paul, 66–81.

Hayek, F. A. 1973. *Law, Legislation, and Liberty*. Vol. 1, Rules and Order. London: Routledge and Kegan Paul.

Hodgson, G.M. 1988. *Institutions and Economics: A Manifesto For A Modern Institutional Economics*. Cambridge: Polity Press.

Hodgson, G.M. 2002. "The Evolution of Institutions: An Agenda for Future Theoretical Research." *Constitutional Political Economy* 13, no. 2 (June 2002): 111–27.

Hodgson, G.M., 2006. "What are Institutions?", *Journal of Economic Issues*, 40(1), pp.1–25.

Hodgson, G.M, 2015. "On Defining Institutions: Rules Versus Equilibria". *Journal of Institutional Economics*, 11(3), pp.497–505.

Khalil, E. 1995. Organizations versus Institutions. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. 151. 445-466.

North, D.C. and Thomas, R. P, 1973. *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge, Cambridge University Press.

North, D. C., 1990 . *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge, Cambridge University Press.

North, D. C., 1991. 'Institutions', *Journal of Economic Perspectives*, 97-112.

North, D. C., 1994. Economic Performance Through Time, Nobel prize lecture, December 19, 1993. Also published in *The American Economic Review*, 84 (3): 359-368.

North, D.C, 2002. Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans, Çeviren: Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

North, D. C., 2019a. “Kurumlar”, (Çev. G. Güney), içinde: C. C. Aktan, Kurumsal İktisat – Muhtelif Tercümele- İzmir: SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları, ekitap Serisi.

North, D. C., 2019b. “Kurumlar ve Kurumsal Değişim”, (Çev. B. Açıkgöz), içinde: C. C. Aktan, Kurumsal İktisat – Muhtelif Tercümele- İzmir: SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları, ekitap Serisi.

North D C., 2019c.“Yeni Kurumsal İktisadın Geçiş Ekonomilerinin Sorununu Anlamaya Katkıları”, (Çev. G. Sonkur), içinde: C. C. Aktan, Kurumsal İktisat – Muhtelif Tercümele- İzmir: SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları, ekitap Serisi.

Ostrom, E. 1986. “An Agenda for the Study of Institutions.” *Public Choice* 48, 1986: 3–25.

Rowlinson, M. 1997. *Organizations and Institutions: Perspectives in Economics and Sociology*, Basingstoke: Macmillan.

Rutherford, M. 1994. *Institutions in Economics: the Old and the New Institutionalisms*, Cambridge: Cambridge University Press.

Schotter, A. R. 1981. *The Economic Theory of Social Institutions*. Cambridge: Cambridge University Press.

Searle, J. R. 2005. “What Is an Institution?” *Journal of Institutional Economics* 1, no. 1 (June 2005): 1–22.

Wells, A. 1970. *Social Institutions*. London: Heinemann.

Williamson, O. E. 1985. *The Economic Institutions of Capitalism*. New York: The Free Press.

Wolfgang, K & M. E. Streit, 1998. Institutional Economics – Social Order and Public Policy, Cheltenham UK: Edward Elgar.